

СПЕЦИФІКА ДІАЛОГІЗМУ СУЧАСНОЇ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто особливості діалогізму в сучасних творах масової української літератури. Акцентовано, що художній твір сьогодення перетворився на один із каналів масової комунікації, якому властива багатогранність і різносторонність; у зв'язку з цим звернення до проблем масової літератури та діалогізму особливо актуальне. Запропоноване розуміння масової літератури, в основі якої перебувають базові моделі свідомості людей, та висвітлене явище пошуку власного читача. Здійснено спробу аналізу діалогічних явищ у творах Ірен Роздобудько, Володимира Лиса, Максима Кідрука, Анни Багряної. У статті висловлено погляд на діалог як на провідний принцип будови твору і фігури автора, доведено, що діалогічні позиції у сучасній масовій літературі визначаються на рівні структури оповіді, а негативний контекст сучасності, самосвідомості суцільно діалогізований.

Ключові слова: діалогізм, масова література, популярна література, плюралістичність, парадигма життєтворчості.

Поява художнього твору передбачає взаємодію між автором-творцем з одного боку і читачем – з іншого. Цей процес неможливий без діалогу, що передбачає розуміння, інтерпретацію, рецепцію тексту, змушує розглядати текст у «пересічному полі багатьох семантичних систем, багатьох «мов», коли принцип монологізму вступає в протиріччя з постійним переміщенням семантичних одиниць. У тексті є полілог різних систем, стикаються різні способи пояснення і систематизації картини світу» [3, 111]. Вони не обмежені взаємодією двох чи кількох суб'єктів, а існують між народами, культурами, ширше – епохами. На цьому будували свої концепції М. Бахтін, Ю. Лотман та ін. Діалогічність, на думку М. Бахтіна, передбачає відвертість свідомості і поведінки людини в навколишній реальності, її готовність до спілкування на рівних, живий відгук на позиції інших людей. Важливим поняттям при розгляді діалогічних стосунків є «розуміння» – співвідношення одного тексту з іншим і переосмислення в новому контексті. У процесі розвитку діалогу всі сенси змінюються. М. Бахтін заперечував існування першого і останнього слова, кордонів діалогічного контексту: всі сенси, навіть «народжені в діалозі минулих століть», ніколи не можуть бути завершеними, кінцевими.

Ідеї М. Бахтіна знайшли своє продовження і розвиток в працях Ю. Лотмана і його школи. Ю. Лотман висуває ідею пам'яті культури, причому взаємодія пам'яті культури і її саморефлексії «будується як постійний діалог», при якому «деякі тексти з хронологічно раніших пластів належать до культури, взаємодіючи з її сучасними механізмами» [10, 148].

Спілкування осіб у діалозі відбувається завдяки атому спілкування – тексту. М. Бахтін у праці «Естетика словесної творчості» писав, що людину можна вивчати лише через тексти, створені або створювані нею. Текст, за

М. Бахтінім, може бути представлений у різних формах: як жива мова людини; як мова, збережена на папері або іншому носіїві; як будь-яка знакова система. У цих формах текст можна розуміти як спілкування культур. Водночас, текст спирається на попередні і подальші, створені авторами, що втілюють певне світобачення, картину або образ світу, і в цій іпостасі він несе сенс минулих і подальших культур, завжди на межі, завжди діалогічний, оскільки направлений до іншого. І ця особливість прямо вказує на контекстне оточення, яке робить текст твором, що втілює цілісне буття автора, яке може бути сенсом лише за наявності адресата. Твір відрізняється від продукту вжитку, речі, знаряддя праці тим, що в ньому втілюється буття людини. Текст завжди направлений на іншого, в цьому його комунікативний характер. За визначенням В. Біблера, текст, який розуміють як твір, «живе контекстами [...], весь його зміст лише в них, і весь його зміст – поза ними». [4, 76].

Художній твір сьогодення перетворився на один із каналів масової комунікації, що визначається багатогранністю і різносторонністю; у зв'язку з цим звернення до проблем масової літератури та діалогізму особливо актуальне. Прикметні риси творчості сучасних письменників – індивідуальність, самобутність, неоднозначність і поліфонізм. Художні пошуки здійснюються в різних текстових діапазонах, втілених у багатьох авторських інтенціях і орієнтованих на різноманітне коло читачів; в одному творі взаємодіють коди різних, інколи суперечливих культурних просторів. На тлі багатьох напрямів і течій в сучасному літературному процесі очевидне панування творів масової літератури; вже ніхто не сумнівається в тому, що саме вона визначає смаки читацької аудиторії і дедалі більше привертає увагу науковців. Отож спостерігаємо зміни в оцінці масової літератури, яку все частіше визначають як літературу успішну, читабельну, популярну тощо. У низці праць Т. Гундорової, Т. Возняк, Н. Зборовської, Ю. Лотмана, Н. Корнієнка, Н. Мельникова, В. Медведєвої, О. Пахловської, Л. Петрової, В. Поліненка, І. Саморукова, Г. Сивоконя, Т. Скокової, А. Таранової, Р. Харчук, Е. Франчука, М. Чегодаєвої та ін. порушується зазначена багатоаспектна проблема: вивчення літературних смаків читацької аудиторії, розуміння літератури через призму відображення духу епохи, вплив масової літератури на суспільні сподівання тощо.

У статті «Література: високе чи масове мистецтво?» Я. Поліщук наголошує на тому, що питання «високого» і «низького» в мистецтві слова є предметом наукових дискусій саме в наш час, адже літературна творчість розвивалася дуже бурхливо у ХХ столітті і неодноразово засвідчувала актуальність поєднання різнорідних начал. Отож позиції «оригінальна», «шаблонна», «майстерна», «тривіальна» мають цілком заслужене місце у трактуванні масової літератури. Т. Гундорова у статті «Висока культура і популярна культура: слов'янський контекст» зазначає: «Навіть коли прийняти концепцію двовекторності культурного процесу у слов'янських літературах – і з боку високої культури інтелігенції, і з боку «популярної» культури середнього класу, все-таки доводиться визнати, що у процесах модернізації в українській літературі особлива роль належить національній еліті, а відтак і

конструйованим нею проектом народної, загальнонародної, високої культури. Безсумнівне й те, що масова культура – той «інший», без якого таке конструювання було би просто неможливим. Однак найоригінальнішою формою розвитку класичної української літератури стала концепція популярної літератури – особливий народницький варіант культури масової» [5, 63].

Представляючи дисертаційне дослідження А. Таранової «Феномен масової літератури: походження, жанрова система, соціальні функції», М. Жулинський наголошує, що масова література – самодостатнє соціальне й художнє явище [6, 9-50]. Дослідниця А. Таранова стверджує, що «протягом останнього десятиліття в літературознавстві питання масової літератури набуває значної актуальності. Масова література перестає вважатися погіршеним варіантом літератури високої, починаються пошуки варіантів адекватного осмислення місця масової літератури в літературознавчому каноні» [15, 53-54]. Слушними є висновки вченого, що «поняття «високої» та масової літератур можуть отримувати різне змістове наповнення залежно від конкретних історичних умов, панівних теорій і поглядів наукової спільноти, мети дослідження та преференцій конкретного дослідника. Проте в сучасному літературознавстві спостерігається відхід від жорсткого функціонального й естетичного протиставлення високої та масової літератур» [15, 55]. У статті «Блиск і вбогість масукрліту» В. Поліненко подає відмінності українського та світового читива, а саме: багато зайвого і недоречного для жанру; не «масові» тиражі; справді популярних авторів у нас не вважають масовими; нинішній масукрліт – проект штучний; масовість – сором для українського письменника?; автори кидаються із жанру в жанр; штучність діалогів; пафосність і штучність замість сюжету і характерів; багато якісних авторів обмежуються однією книгою [12]. У статті «Сучасні співвідношення елітарної і масової літератури, мережеве дослідження» зазначено: «розглядати «елітарну» як синонім «якісної літератури, «масової» як «поганої» просто не припустимо... є хороші твори і просто писанина неважливо розрахована на масового читача або «елітарного». Щодо «масової» та «розважальної» доречним буде і термін «популярна», він більш толерантний і не принижує таку літературу» [14]. На думку Н. Зборовської, висловленої у статті «Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема», «масова література – це ззовні продукт демократії, коли пропонують численні текстуальні пропозиції, а читач має право вибирати: чинити активно, тобто робити свідомий вибір, або пасивно, тобто ставати об'єктом маніпуляцій» [7]. Значний інтерес до означених питань окреслила Міжнародна наукова конференція «Масова література: від давнини до сучасності», яка вперше в Україні з такою проблематикою зібрала в Інституті філології Бердянського державного педагогічного університету у 2008 році науковців з понад 30 вищих навчальних і наукових закладів [16].

Отож, масова література – це сукупність популярних текстів, універсальної категорії, які відтворюють проблеми країни, епохи та відповідають духовним і інтелектуальним запитам суспільства. Основою цієї літератури є базові моделі свідомості людей. Сучасний літературний продукт – це посібник життя, який допомагає адаптуватися до складних урбаністичних процесів. Конкуренція

серед «масових» письменників вимагає пошуку власного читача, задоволення його особистих літературних потреб. «Влада літератури над читачем – це і є влада несправдженого. Книга – чарівне дзеркало, в якому читач відчайдушно шукає власні думки, досвід, схожий зі своїм, життя, описане так, як він собі це уявляє» [16, 6].

У романі Ірен Роздобудько «Гудзик» (перша премія Всеукраїнського конкурсу «Коронація слова» 2005 р.) співіснують кілька сюжетних ліній, часово-просторових визначень: події відбуваються від середини 70-х років ХХ століття до початку ХХІ століття у Києві, Росії, Чорногорії, Америці. Структуру оповіді визначено рамками: «я-персонаж, я-автор, я-інший». У творі перетинаються діалогічні площини Я – цитатія з Біблії: «Я: «Лізо, я не пам'ятаю тебе...». Біблія: «Не клянїться! Ваше слово нехай буде «так» або «ні». Все, що більше за це – від лукавого...»

Не судіть, аби вас не судили. Адже яким судом будете судити – таким судитимуть і вас...

...тісні ворота й вузька дорога, що веде до життя, і мало тих, хто знаходить її» [13, 65].

Негативний контекст сучасності підсилюється через призму біполярних позицій: «Любов – єдиний, останній шанс вижити...» [13, 65], «Навіть якщо у Бога є пекло своє: це любов до людей!» [13, 64], «Люди, що не відчують любові, рано чи пізно перетворюються на зомбі, на аморфне ніщо, вони незадоволені життям, хоч яким би воно не було» [13, 199], «...тепер я думаю, що людина має жити сама» [13, 207], «Коли життя набуває смаку – серце болить сильніше» [13, 194], «Я розумію, що «завтра» – це сьогодні, яке ще не настало» [13, 196], «Дорога не лякала мене. Вона почалася з яскравої крапки болю, як і належало починатися всьому справжньому» [13, 195].

Світ у творі плюралістичний, але на першому місці – відповідально-суб'єктна позиція людини: «Якби Енжі могла б бути щасливою з вами, я б відступив: Але у вашій країні я зробив багато дивних спостережень: чоловіки тут завжди вимагають офіри. Цього я ніколи не міг збагнути! Ви маєте дивовижно вродливих жінок, ба більше, вони жадають вас і схиляються перед вами, вони намагаються стояти в тіні й подавати вам рушника, незважаючи на те, що втомлюються і страждають не менше. З материнських рук ви переходите в руки своїх наречених, лишаючись вічними дітьми... Я не міг кинути Енжі в такому світі! Я не хотів, аби вона мала виправдовуватися перед вами... Ані тепер, ані потім» [13, 220].

У передмові до роману «Століття Якова» Володимира Лиса (переможець конкурсу «Гранд-Коронація Слова» 2010 р.) Оксана Забужко зазначає: «...книжка ця – не тільки про дядька-поліщука, мужчину з вимираючої породи с п р а в ж н і х, якого, як тріску, жбурляло по водах вийшлого з берегів ХХ століття, – а й, якимсь таємничим чином, як то завжди буває з насправду добрими книжками, – про кожного з нас?..» [9, 6].

Головним персонажем роману є Яків Платонович Мех, який народився 25 лютого 1909 року і тепер, у рік свого століття, переосмислює прожиті роки. Самосвідомість Якова наскрізь діалогізована: у кожному своєму моменті вона

звернена назовні, напружено звертається до себе, іншого, третього: «Кого винуватити? Сотні, а може, й тисячі разів потому задавав собі Яків те прокляте питання... Її, кохану, зрадливу Улясю, себе, бідність їхню трикляту?

Ну чого ця сявка-приблуда, яку він, щитай, з того світу дістав, пристає? Мохом все вже поросло. Мохом і болотом...

А воно рукою-патичкою знов торкається, зазирає в очі, так, ніби він сам у колодязь бездонний дивиться:

– Дед, тібе тяжело вспомінать?» [9, 27].

У творі ряд незавершених діалогів, які визначають біполярність позицій: «Він схопив її за руки. Спробував зазирнути в ті – чужі, страшні, привабливі – очі.

Не вдалося. Мовби самі очі втекли.

— У мене набоїв нема.

— Що?

— Те, що чуєш...

— То ти пішов з одним... А потім з порожнім...» [9, 42-43],

— «Що ви-те, дедьку...

— Що, кажеш? – Яків зняв запобіжника. – Діти, кажеш? А в мене дітей нема? Цілих п'ятеро... Синові шостий місяць тико що пушов...

— Дядьку Якове! – Трохим вже простягав до нього руки. – Присяй-бо, вас би не видав. Навіть, як катуватимуть...

— Катуватимуть? А хто казав, що болю боїться... Як дряпнуло тебе по руці... як плакав... А там пальці у дверях щемлять... На плиту гарячу садять... А хто не розкаже... на своїх не доносить...

— Господи, дедьку... Ви-те ж мене вб'єте... Кождий хоче жити... Відпустіть, дедьку... Святими присягаюсь... Дітьми... Дедочку...» [9, 181-182].

Діалог Якова зі світом не завершується і у фіналі роману, адже теперішній час увібрав у себе істотні моменти минулого і майбутнього: «"Можна типерка уже й умирати, – подумав Яків, коли син скінчив говорити. – Хотя не, тре' ще таки буде того цвіркуна послухати"

Раптом він відчув, як на щоку з його старечого ока викотилася сльоза.

Одна, друга. І ще одна – з правого ока.

„Чого ж плачеш, старий?" – подумав Яків» [9, 237].

У творі Максима Кідрука «Мексиканські хроніки. Історія однієї Мрії» (Лауреат II премії Всеукраїнського конкурсу «Коронація слова – 2009») діалогічність оповіді звернена до читача через призму рецепцій автора щодо його мандрів наодинці Мексиканськими Сполученими Штатами від Тихого океану на заході до Карибського моря на сході. М. Кідрук відкриває свій особливий світ у часі і просторі, де панують прекрасні краєвиди: «Лазурове дзеркальне плесо переливалось на сонці усіма барвами веселки, відсвічуючи спокоєм та умиротворінням» [8, 272].

Автор упевнений, що люди, де б вони не мешкали у світі, приречені на спілкування, а оповідь і життя утворюють парадигму життєтворчості: «Натомість усюди я зустрів славних та приязних людей, завжди усміхнених,

завжди готових прийти на допомогу; я ніде не мав проблем зі спілкуванням, адже досить швидко порозумівся з іспанською (у мене просто не було вибору), а там, де моїх куцих мовних знань усе ж не вистачало, в хід йшли миги, символи та знаки, – адже всі ми люди і завжди знайдемо спосіб порозумітися, особливо, коли нам є що сказати одне одному. *Найважчий за сую подорож було прийняти рішення їхати самому.*» [8, 291-292].

Оповідь М. Кідрука іронічна до себе і оточуючих, діалоги сповнені емоційних експресивних елементів, жаргонізмів, побутовізмів тощо: «Боже, він біжить на мене! А-а-а! Що робити?! – лементувала одна.

— Викликай міліцію! – кричала друга, визираючи з-під пальмової крони.

— А може віником його? – радила третя, забарикадувавшись в душовій.

— Накрий його тазиком! Тазиком його! Стій, скотина! А-а-а! Рятуйте!!!» [8, 271].

Епіграфом до роману-сонати «Дивна така любов» (дипломант Всеукраїнського конкурсу «Коронація слова – 2009») Анна Багряна подає слова «Можеш нічого не казати. Просто почуй мене. І цього – вистачить». У творі широко використано елементи кольорової семантики, звукові асоціації, картини сновидінь. Діалоги звернені як назвні, так і до себе: « „Прийшла до тебе”, – кажу.

— Але – не озирається.

„Агов, я – до тебе прийшла”, – вже голосніше гукаю

І він – чує. Бо

„Хто ти?” – мене запитує, не озираючись.

І тоді я підходжу до нього близько-близько, за спиною опиняюся і пошепки відповідаю:

„Відьма я солтанівська”» [1, 202].

Жанр твору – роман-соната – передбачає певну структуру оповіді з тричастинною будовою: I – «Відьма солтанівська та дурнички усякі», II – «Усе, що інакше бути не може», III – «Теперішнє і справжнє». Позиція автора – складний світ митця, жорстокий до всіх, крім мистецтва: «Навіщо жити у світі – з грошвою тією пустопорожньою – коли музики величної довкруг себе не чуєш?..» [1, 169]. Фінал твору відкритий і спрямований до свободи, творчого розвитку: «Що я про нього знаю, про музиканта оцього виноградного? – дорогою розмірковую. Тільки те, що Наталка, старшокласниця солтанівська, колись була закохана у нього по самі вуха. Ну і ще трохи – оте, що сама бачила... що чула. А більше – нічого. Навіть – імені його. А він? Що він про мене знає?..» [1, 206].

Отже, діалог – провідний принцип будови твору і фігури автора, який відбувається через поєднання авторського та читацького співавторства, а також постійного діалогу літератур у просторі їхнього існування. Діалогічні позиції у сучасній масовій літературі визначаються на рівні структури оповіді; акцент перенесено з дуету, спрямованого всередину, на дует, відкритий зовнішньому; негативний контекст сучасності, самосвідомості суцільно діалогізований; час вбирає в себе істотні моменти минулого і майбутнього в житті героїв; на першому місці – відповідально-суб’єктна позиція людини; відсутня єдино

правильна моно-ідея; світ плюралістичний; основа людського буття – відкритість і спрямованість до свободи і творчого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багряна А. Дивна така любов. Роман-соната / А. багряна. – К.: Нора-Друк, 2010. – 208 с. (Популярні книжки).
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1979. – 412 с.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – М.: Советский писатель, 1963. – С.110-146.
4. Библиер В. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика и культура / В. Библиер. – М.: Прогресс, 1991. – 176 с.
5. Гундорова Т. Висока культура і популярна культура: Слов'янський контекст / Т. Гундорова // Слово і час. – 2008. – № 9. – С. 52-63.
6. Жулинський М. Питання теоретичні / М. Жулинський // Слово і час. – № 11. – С. 49-50.
7. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема [Електронний ресурс] / Н. Зборовська // Слово і час. – Режим доступу: http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=34.
8. Кідрук М. Мексиканські хронічки. Історія однієї Мрії / М. Кідрук. – К.: Нора-Друк, 2009. – 304 с. – Мандри.
9. Лис В. Століття Якова [Текст] / В. Лис / передм. О. Забужко; внутр. оформл. Т. Коровіної. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 240 с.
10. Лотман Ю.М. Массовая литература как историко-культурная проблема / Ю.М. Лотман // О русской литературе. Статьи и исследования (1958-1993): История русской прозы. Теория литературы. – СПб, 1997. – 845 с.
11. Лотман Ю.М. Текст в тексте / Ю.М. Лотман // Избранные статьи. – Таллин: Александра, 1992. – С. 148-162.
12. Поліненко В. Близк і вбогість масукрліту [Електронний ресурс] / В. Поліненко // Український тиждень. – 4 липня 2008. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Publication/4024>.
13. Роздобудько І. Гудзик / І. Роздобудько; Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2008. – 222 с. (Колібри).
14. Сучасні співвідношення елітарної і масової літератури, мережеве дослідження [Електронний ресурс] // ХайВей. – 13 жовтня 2006. – Режим доступу: <http://h.ua/story/20495/>.
15. Таранова А. «Велике нечитоме» і академічний конон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства / А. Таранова // Слово і час. – 2008. – № 11. – С. 50-56.
16. Топуз А. Наукова конференція «Масова література: від давнини до сучасності» / А. Топуз // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 107. 21.
17. Фрай М. Идеальный роман / М. Фрай. – СПб: Азбука, –1999. – С.6.

В статье рассматриваются особенности диалогизма в современных произведениях массовой украинской литературы. Акцентируется, что художественное произведение современности превратилось в один из каналов массовой коммуникации, которому присуща многогранность и разносторонность; в связи с этим обращение к проблемам массовой литературы и диалогизму особенно актуально. Также предлагается понимание массовой литературы, в основе которой лежат базовые модели сознания людей, и освещается явление поиска своего читателя. Осуществлена попытка анализа диалогических явлений в произведениях Ирэн Роздобудько, Владимира Лиса, Максима Кидрука, Анни Багряной. В статье высказывается взгляд на диалог как на ведущий принцип строения произведения и фигуры автора, доказано, что диалогические позиции в современной массовой литературе определяются на уровне структуры повествования, а негативный контекст современности, самосознания сплошь диалогизированы.

Ключевые слова: диалогизм, массовая литература, плюралистичность, парадигма жизнотворчества.

In the article the peculiarities of dialogism in contemporary works of mass Ukrainian literature are studied. The fact that a contemporary literary work turned into one of mass communication channels, an immanent trait of which is catholicity and versatility, is stressed; as a result of it, analysis of mass literature problems and its dialogism is very important. The author represents the conception of mass literature, the basis of which is attributive models of human consciousness, and also the phenomenon of own reader search is defined. An attempt to analyze the dialogical phenomena in Iren Rozdobud'ko, Volodymyr Lys, Maksym Kidruk, Anna Bagriana is done. In the paper the view of the dialogue as the main principle of work composition and personality of an author is stated; it is proved that the dialogical positions in contemporary mass literature are defined on the level of a structure of a narration, and negative context of the present, self-consciousness is predominately in dialogues.

Keywords: dialogism, mass literature, popular literature, pluralism, the paradigm of life creativeness.